

De patriottische societeit in gouda 1785-1787

Een maatschappelijke en politieke plaatsbepaling

Inleiding

Tot 1785 speelde de partijstrijd in Gouda zich in hoofdzaak af binnen de vroedschap, in zoverre men voor die jaren al van partijstrijd kan spreken.¹ In meerderheid stelde de vroedschap zich anti-stadhouderlijk op. Slechts één regent, Willem Frederik van der Hoeve, was een overtuigd aanhanger van de prins, maar in die gezindheid stond hij alleen.² In de periode tot 1785 werden de lokale politieke verhoudingen eigenlijk meer bepaald door de strijd tussen de burgemeesterskamer en de jongere leden in de vroedschap.³ Gedurende de achttiende eeuw was het politiek zwaartepunt steeds meer bij de vier regerende burgemeesters komen te liggen. Sinds 1760 hadden zij zelfs de wettelijke macht te bepalen welke onderwerpen er in de vroedschapsvergadering al dan niet aan de orde gesteld dienden te worden. Bovendien verstrekten burgemeesters over al deze zaken een - ongevraagd - pre-advies, waar in de regel maar weinig van kon worden afgeweken. Al enkele malen had de vroedschap gepoogd haar oude zelfstandige positie te herstellen.⁴ Zo ook nu weer. De jonge Hendrik Metelerkamp, - in 1778 toetgetreden tot de vroedschap, een nieuwkomer dus - leidde de oppositie tegen de burgemeesterskamer. Het ging hem om het herstel van de oude rechten van de vroedschap. Metelerkamp had het tijdstip voor zijn aanval goed gekozen. Immers, de machtige burgemeesters werden officieel door de stadhouder benoemd (het patronagestelsel) en waren dus in principe 'orangistisch' te noemen. Metelerkamp, gebruik makend van de groeiende kritiek op de stadhouder in deze periode, greep zijn kans om de strijd tegen de burgemeesterskamer te hervatten. December 1783 verenigden hij en zijn medestanders, elf in getal, zich in een correspondentie. Hun macht lag in het getal. De vroedschap telde 28 leden, maar veel leden waren vaak afwezig, daar zij vele ambten bekleedden op gewestelijk of generaliteitsniveau, de zogenaamde 'buitencommissiën'.⁵

Metelerkamp was er huiverig voor de burgerij bij hun oppositie te betrekken. Weliswaar vertegenwoordigde de vroedschap de burgerij,

maar dat wilde nog niet zeggen dat die burgerij ook bij de politieke zaken betrokken diende te worden. Dat vond hij te ver gaan. Enkele van zijn medestanders zagen dat ruimer, zoals bij voorbeeld Johan de Lange van Wijngaarden. In de jaren 1784 en 1785 zien we dan ook geleidelijk verschillende groepen in de vroedschap ontstaan. Ten eerste een middengroep rond de aristocraat Metelerkamp, ten tweede de eenmansfractie van Van der Hoeve en ten derde een groep van patriotse regenten rond De Lange.⁶ Geheel zuiver zijn de scheidslijnen niet te trekken, doordat de landelijke en de stedelijke politiek elkaar nogal eens doorkruisten. Dit valt goed te illustreren aan de houding van het vroedschapslid Martinus van Toulon. In 1784 was hij regerend burgemeester van Gouda. Op het terrein van de landelijke politiek gold hij als een patriots regent en als anti-stadhouderlijk, en was dus een partijgenoot van De Lange. Maar in de stedelijke politiek was hij in 1784 een der vastbesloten verdedigers van de voorrechten en de macht van de burgemeesterskamer. Als zodanig is hij op lokaal vlak beter als een 'aristocraat' te bestempelen. Metelerkamp streed uit naam van de burgerij voor de rechten van de vroedschap. Toch was hij geen democraat, want in de landelijke politiek, gericht tegen de stadhouder, was hij er tegenstander van hierbij op de steun van de burgerij te rekenen, zoals een patriots regent als De Lange dat wilde doen. Hij was dan ook, op dat vlak, een aristocraat. Hieruit blijkt wel, hoe moeilijk het is een algemene terminologie te hanteren op een tijdsgewricht, waarin de politiek allereerst op lokaal niveau werd gemaakt, en daardoor ook in hoge mate werd bepaald.

De Goudse burgerij mengde zich in deze periode nog maar weinig in de politieke zaken. In 1783 had korte tijd een klein zelfstandig vrijkorps bestaan, maar dat was aan het eind van dat jaar opgegaan in de stedelijke schutterij. Pas in 1785 veranderde dit. Op 8 augustus 1785 werd in Gouda de Patriottische Sociëteit opgericht.⁷

1. Maatschappelijke plaatsbepaling van de patriottische sociëteit

De Sociëteit telde 413 leden. Hiervan kwamen er 364 uit Gouda. De kern ervan werd gevormd door de patriotse regenten en enkele belangrijke stedelijke functionarissen. Als zodanig biedt de ledenlijst ons, bij een eerste beschouwing, een duidelijk beeld van de patriot-

tenbeweging in Gouda in 1785: rond enkele patriotse regenten groepeerde zich de bredere aanhang, afkomstig uit de stedelijke midden-groepen. Het was duidelijk dat het initiatief tot de oprichting was uitgegaan van patriotse regenten als De Lange en Van Toulon. Zij probeerden daarmee hun positie te versterken. Dat was hard nodig, want lang niet altijd wisten zij in de vroedschap een meerderheid achter zich te krijgen. Het was dan ook de bedoeling dat de Sociëteit door het indienen van rekesten (verzoekschriften) de politieke besluitvorming ten gunste van de patriotse zaak zou beïnvloeden. Voor de burgers was de oprichting natuurlijk ook van belang. Het gaf hun de facto het recht van vergadering. In de volgende paragraaf zal nader worden ingegaan op de politieke opstelling van de Patriottische Sociëteit. Eerst zal nu aandacht worden besteed aan een maatschappelijke analyse van de uit Gouda afkomstige leden.

Het aandeel van de stedelijke bestuurlijke elite

In totaal werden acht vroedschapsleden lid van de Patriottische Sociëteit. De harde kern hiervan werd gevormd door de heren Plemper en Van Bree, De Lange, Van Toulon, Slicher en Couperus. De Lange was bovendien de commandant van het Goudse vrijkorps 'Eendracht maakt Macht'. De meeste krijgsraadofficieren (de krijgsraad vormde het bestuur van de stedelijke schutterij) traden tot de Sociëteit toe, waaronder ook de bevelvoerende kolonel mr. Jacobus Blauw. Een groot probleem was dat vele gewone schutters orangistisch gezind waren en niets van de patriotten wilden weten. Tenslotte waren ook twee van de drie stedelijke secretarissen lid van de Sociëteit. De pensionaris Van Wijn was dat niet, maar gold wel als patriotsgezind.

Het vermogen

Een onderzoek naar het vermogen leverde de volgende resultaten op:⁸

W.A. Knoops

120 leden waren onvermogen	32,97%
144 leden behoorden tot de middenklasse	39,56%
60 leden behoorden tot de hogere klassen	16,48%
40 leden: vermogen viel niet te achterhalen	10,99%
<hr/> 364 leden	<hr/> 100,00%

Het uit de algemene literatuur bekende beeld, dat de patriotten de meerderheid van hun aanhang recruteerden uit de brede middengroepen, gaat ook hier op het eerste gezicht op. Tezamen vormden zij 56,04% van het ledenbestand. Toch moeten we hierbij oppassen dat er niet een geforceerd versimpeld beeld ontstaat. Men kan nu eenmaal niet iedere klasse haarscherp bij een politieke groepering onderbrengen. Immers, bijna 33% van de leden behoorde tot de klasse der onvermogenen. Mede gezien de resultaten van een soortgelijk onderzoek naar de vermogenspositie van de leden der Oranjesociëteit in Gouda in deze periode, mag geconcludeerd worden dat de politieke scheidslijn dwars door de sociale verhoudingen heen liep.⁹ In een eerder gedaan onderzoek naar de politieke opstelling van het lagere volk in Amsterdam in de strijd tussen patriotten en oranjegezinden bleek al iets dergelijks.

Het beroep

Van de helft van het aantal leden viel het beroep te achterhalen. Wat allereerst opvalt, is dat zowat de gehele intellectuele elite van Gouda op de ledenlijst is terug te vinden. Zo voerden twintig personen, meest regenten, de titel van meester in de rechten. Verder treffen we aan de rector van de latijnse school, een schoolmeester, een boekverkoper, een dokter, drie apothekers, drie notarissen, drie dominees en twee pastoors.

Veruit de grootste beroepsgroep was die van de pijpmakersbazen.¹⁰ Niet minder dan 39 van hen waren lid van de Sociëteit. De pijpfabriecage was in de tweede helft van de achttiende eeuw in Gouda duidelijk op zijn retour. Natuurlijk onderkenden de pijpmakers deze recessie in hun branche. Dat een groot aantal lid werd van de Patriottische Sociëteit had dan ook waarschijnlijk naast een politieke, tevens een economische reden. In 1775 ontstond de Oeconomisch Patriottische

beweging, en in 1777 werd de Oeconomische Tak opgericht. Hoofddoel was de welvaart te herstellen. Dit moet de pijpmakers ongetwijfeld hebben aangesproken, want ook in Gouda was een afdeling van de Tak gevestigd.¹¹ En tenslotte valt er ook nog een sociale problematiek te traceren. De pijpmakersbazen trachtten bij voortduring de lonen van hun knechts te verlagen om de concurrentie het hoofd te kunnen bieden. Geen wonder dan ook, dat we vele pijpmakersknechts op de ledenlijst van de Oranjesociëteit tegenkomen. Achter het politiek conflict ging een sociaal conflict schuil. Dit bleek sterk in september 1787 bij de orangistische contrarevolutie. Bij niet minder dan 27 huizen van pijpmakersbazen werd geplunderd of werden de ruiten ingegoooid. Naast politieke hartstochten is het niet onwaarschijnlijk dat hier een sociaal geïnspireerd ressentiment aan ten grondslag lag.¹²

De religie

In hoeverre waren protestantse dissenters en katholieken betrokken bij de patriottenbeweging? Deze vraag is meer gesteld dan daadwerkelijk beantwoord. In de patriottische Sociëteit in Gouda lagen de religieuze verhoudingen als volgt.¹³

<i>Kerkgenootschap</i>	<i>Patriottische Sociëteit</i>	<i>Gouda algemeen</i>
Nlds. Hervormd	45,26%	56,0%
Waals Geref.	<u>4,16%</u> 49,42%	<u>2,0%</u> 58,0%
R.K.	40,33%	28,0%
Remonstrants	6,41%	12,5%
Lutheraans	3,52%	1,0%
Doopsgezind	0,32%	0,5%
	<u>100,0%</u>	<u>100,0%</u>

De Waals-Gereformeerde kerk was in principe gelijk aan de Nederlands-Hervormde kerk. Het gold alleen als deftiger. Veel regenten kerkten er.

Wat allereerst opvalt, is dat de protestantse dissenters en katholieken tezamen iets meer dan 50% van de leden uitmaakten. Ds. Jan

W.A. Knoops

Roosendaal, de predikant van de Lutherse gemeente, was lid van de Sociëteit. De remonstranten waren met 6,41% sterk ondervertegenwoordigd. Een oorzaak hiervoor heb ik niet kunnen vinden.

Wel was het zo dat ds. Jan Bessan, de predikant van de remonstranten, op de ledenlijst stond. Zeer prominent aanwezig waren de katholieken met ruim 40%, bijna anderhalf keer zoveel als de normale stedelijke verhouding. Op de ledenlijst komen twee pastoors voor.

Het program van de patriottenbeweging oefende een sterke aantrekkingskracht uit op de leden van de achtergestelde kerkgenootschappen. Wat zij wensten was vrijheid van godsdienst, opheffing van de drukkende financiële lasten (de admissie-, bienvenue- en recognitiegelden) en de openstelling van alle openbare ambten voor alle kerkgenootschappen. Vandaar hun massale aanwezigheid in het patriotse kamp. Daar werd voor dergelijke vrijheden juist met nadruk gepleit.

2. Politieke opstelling van de patriottische sociëteit in de periode 1785-1787

Het Goudse vrijkorps 'Eendracht maakt Macht'

Juni 1785 werd het vrijkorps opgericht. Het telde 110 leden, waarvan het overgrote deel tevens lid was van de Sociëteit. De houding van het vrijkorps was gematigd. Meestal was het afwezig op de provinciale en landelijke bijeenkomsten van vrijkorporisten in de jaren 1785-1787.¹⁴ Juist deze vergaderingen golden als bolwerken van democratisch hervormingsstreven. Strekte deze houding van het Goudse vrijkorps zich uit over de politieke opstelling van de Patriottische Sociëteit als geheel?

Politieke ontwikkelingen 1785-1787

Inderdaad hadden de patriotse regenten in Gouda niet te klagen over hun politieke achterban. De patriotse regenten vormden de kern van de Patriottische Sociëteit. Met deze organisatie achter zich slaagden ze er mijns inziens in de steun van een belangrijk deel van de Goudse burgerlijke middengroepen voor zich te winnen. Tegelijkertijd hoefden zij niet al te bevreesd te zijn voor democratische tendensen. Die

waren in Gouda wel niet geheel afwezig, maar traden in de stedelijke politiek zelf weinig geprononceerd naar voren tot het voorjaar van 1787. De patriotse regenten voerden het politiek beleid. Van hen ging de leiding uit. De achterban ondersteunde dit via het indienen van rekesten en door zijn optreden in het vrijkorps. Betere bondgenoten konden de patriotse regenten zich niet wensen.

Successen bleven niet uit. In september 1785 vormde zich in de vroedschap een meerderheid. Verschillende beperkende bepalingen, die de burgemeesterskamer een politiek overwicht ten opzichte van de vroedschap hadden gegeven, werden nu afgeschaft. Hiermee was een lange politieke strijd in het voordeel van de vroedschap beslist.¹⁵

Ook in de landelijke politiek stelde de Patriottische Sociëteit zich achter haar leiders op. Door het indienen van verschillende rekesten ondersteunde zij de anti-stadhouderlijke politiek die de Staten van Holland in de jaren 1785 en 1786 voerden.

In 1787 veranderde de situatie in Gouda. Dat bleek al in januari. Haarlem had in de Staten van Holland het voorstel gedaan een commissie in te stellen die een onderzoek moest uitvoeren naar de mogelijkheden van een regeringsvorm bij representatie. Een meerderheid van de Goudse vroedschap besloot zich niet over het Haarlemse voorstel uit te laten. De patriotse regenten dolven dus het onderspit. Dit incident werpt een helder licht op de verhoudingen binnen de Goudse vroedschap. Voor hun anti-stadhouderlijke politiek wisten zij wel een meerderheid mee te krijgen, maar zodra er democratische hervormingen in het geding kwamen, gaf de meerderheid niet thuis. Maar dit was niet alles. Op 30 januari 1787 stuurden tien leden van de Sociëteit een rekest naar de Staten van Holland om het Haarlemse voorstel te ondersteunen. Alle tien kwamen voort uit de burgerlijke middenklasse.¹⁶ Het was een teken dat de democratie veld begon te winnen in Gouda. Vooralnog betekende dit niet dat de patriottenpartij in Gouda uiteen begon te vallen. Pas in april begon zich in de partij een breuk, of tenminste een verwijdering, te manifesteren tussen regenten en burgers, waarbij de laatsten politiek zijn aan te duiden als democraten. Op 24 april 1787 vergaderde de vroedschap over de magistraatsbestelling en de vroedschapsvermeerdering in Rotterdam.¹⁷ Dit was van zeer groot belang, vooral partijpolitiek gezien. De Rotterdamse vroedschap zou dan patriots worden, waardoor haar deputatie in de Staten 'om' zou

gaan, wat de wankle meerderheid van de patriotten in Holland niet weinig zou versterken. Natuurlijk lag de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid over deze zaak bij de Staten van Holland. De Goudse vroedschap vergaderde er nu over hoe haar gedeputeerden ter dagvaart dienden te gaan stemmen in de Statenvergadering.

De avond tevoren arriveerden uit meerdere steden, maar vooral uit Rotterdam, vele gewapende patriotten in Gouda. Al eerder die dag waren er zeven vroedschapsleden in Rotterdam afgezet, waarmee de raad werd ontdaan van zijn orangistische meerderheid. Het gerucht ging dat ook in Gouda iets dergelijks stond te gebeuren.¹⁸ De spanning was te snijden.

De Rotterdamse krijgsraad, die patriots was, had aan die in Gouda verzocht om zijn eisen bij de vroedschap te ondersteunen.¹⁹ Dat deed hij. Op de ochtend van 24 april boden negen krijgsraadofficieren en tien vertegenwoordigers uit de burgerij de vroedschap een rekest aan, ondertekend door 290 personen, waarin ze verzochten om de magistraatsbestelling in Rotterdam weer te laten doen door de Staten, ten tweede de vroedschapsvermeerdering te ondersteunen, ten derde in de Statenvergadering niet mee te werken aan een onderzoek naar de remoties in Rotterdam. Tenslotte drong men er op aan dat er wel wat meer haast gemaakt kon worden in de staatscommissie, die het Haarlems voorstel inzake een regering bij representatie moest onderzoeken.²⁰ Tegelijkertijd diende de Goudse Oranjesociëteit een rekest in van precies tegengestelde strekking.

Het werd een bewogen en lange zitting. Het eerste punt kwam er door, evenals het derde. Het tweede werd met vijftien tegen tien stemmen verworpen.²¹ Naar mijn mening wilde de Goudse vroedschap voor de eigen stad geen precedent scheppen. Hoe dit ook zij, in Gouda zelf is het nooit tot een dergelijke radicale eis, vroedschapsvermeerdering, gekomen. Het laatste punt werd in het geheel niet in behandeling genomen.²² Al met al was het op een nederlaag voor de patriotten uitgelopen.

Maar dit was nog niet het einde. Het stadhuis was nog steeds omringd door grote aantallen vrijkorporisten, ook van buiten de stad. De deputatie uit krijgsraad en burgerij werd nu binnen genood, waarna hun de besluiten van de vroedschap werden meegedeeld. De deputatie, zeer teleurgesteld, protesteerde heftig.²³ Ze was niet van plan zich

bij de besluiten neer te leggen. Ze dreigde zelfs 'zodanige demarches tegen dezelve Resolutie in het werk te stellen, als zij ter voldoening van hun plicht vermeenen zullen te behoren'.²⁴ Het zag er dus naar uit, dat ze zelf het heft in handen wilde nemen. Ondanks deze dreigende situatie hield de vroedschap voet bij stuk, en weigerde op de genomen besluiten terug te komen. Het bleef verder bij woorden.

Hadden de gebeurtenissen van 24 april een breuk bewerkstelligd tussen de patriotse regenten en hun achterban? Het leek er wel op. De democratie begon veld te winnen in Gouda. Toch moeten we hier voorzichtig zijn. De patriotse regenten, hoe ijverig ook voor allerlei democratische voorstellen stemmend, vormden op dit punt per saldo in de vroedschap een minderheid. Steeds meer regenten betoonden zich huiverig voor de allerwegen veldwinnende democratie. Mocht er dan ook niet direct sprake zijn van een breuk in het patriotse kamp, in ieder geval stelde de patriotse burgerij in Gouda zich nu kritischer op ten opzichte van de vroedschap als geheel.

Een belangrijk teken van een meer zelfstandige houding van de Goudse patriotse burgerij was de verkiezing, op 6 juni, van vijf Burgergeconstitueerden.²⁵ Maar nog dezelfde maand werden deze ontwikkelingen overschaduwd door belangrijker gebeurtenissen. Begin juni werd door de Staten van Holland een Defensiecommissie ingesteld om het militair kordon te versterken. Daartoe werden ook vrijkorpsen opgeroepen. Burgeroorlog dreigde. Op 21 juni vertrok het voltallige Goudse vrijkorps onder aanvoering van Johan de Lange van Wijngaarden naar het kordon. De bekende aanhouding van prinses Wilhelmina van Pruisen bij de Goejanvervellesluis (28 juni) werd door de Goudse vrijkorporisten uitgevoerd.²⁶

De hierop volgende verwarring, de Pruisische inval en de daarmee samengaande orangistische contrarevolutie in september 1787 betekenden het einde van de patriottenbeweging, ook in Gouda.²⁷

Conclusie

Demografisch onderzoek naar de maatschappelijke achtergrond van de patriotten leverde enkele interessante gegevens op. Een kleine elite van patriotse regenten had de leiding in handen. De overige aanhang kwam echter niet geheel voort uit de 'middengroepen', want een

derde behoorde tot de klasse der onvermogenen. Heel duidelijk werd aangetoond dat de leden van de achtergestelde kerkgenootschappen, met name de katholieken, massaal in het patriotse kamp aanwezig waren.

Ten tweede de politieke ontwikkelingen. Voor Gouda kan de patriottenpartij niet worden gezien als een tijdelijk samengaan van patriotse regenten en democraten. Tot het voorjaar van 1787 trad de partij als een eenheid op. Pas daarna ontstonden de eerste tekenen van een meer zelfstandige opstelling van de democraten, los van de patriotse regenten. Deze nieuwe ontwikkeling werd echter abrupt afgebroken door de dramatische gebeurtenissen van september 1787.

Noten

1. M.A.C.M. van Hattum, *De patriotten te Gouda* (Purmerend 1934) 24.
2. J. Smit, *Een regentendagboek uit de 18e eeuw* (Assen 1957).
3. Gemeentearchief Gouda (G.A.G.), resolutie magistraat 25 juli 1782.
4. J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad: Gouda 1700-1780* ('s-Gravenhage 1985) 26-34, 46-49 en 82-87.
5. Smit, *Regentendagboek*, 430-431.
6. G.A.G., resoluties vroedschap 1784 en 1785.
7. G.A.G., O.A., inv. nr. 523, Naamlijst der leden van de Patriotische Sociëteit in Gouda.
8. G.A.G., D.T.B., inv. nr. 7-57; G.A.G., Gaarderboeken, inv. nr. G2-G11.
9. R.A.M. ter Bogt, *De oranjesociëteit in Gouda. Een onderzoek naar de betrokkenheid van de sociëteit bij de contra-revolutie van september 1787 in Gouda en de nasleep daarvan* (Doctoraalscriptie Leiden 1985).
10. Zie o.a. G.A.G., Coll. Handschriften, inv. nr. 2-4.
11. Smit, *Regentendagboek*, 454-455.
12. Ibidem, 821; Van Hattum, *De patriotten te Gouda*, 4; C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780-1848, kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode* (Heerlen 1965) 46.

13. G.A.G., D.T.B., inv. nr. 7-57; G.A.G., Gaarderboeken, inv. nr. G2-G11.
14. Algemeen Rijksarchief, Collectie Dumont-Pigalle, bundel QQQQ.
15. Smit, *Regentendagboek*, 646-647.
16. G.A.G., Resolutie vroedschap 13 februari 1787.
17. *Ibidem*, 23 en 24 april 1787.
18. Smit, *Regentendagboek*, 777-778.
19. Van Hattum, *De patriotten te Gouda*, 50.
20. G.A.G., Resolutie vroedschap 23 en 24 april 1787.
21. *Ibidem*.
22. Smit, *Regentendagboek*, 781-783.
23. *Ibidem*, 783-786.
24. *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* (83 dln., Leiden 1766-1798) (1787) 776.
25. *Ibidem*, 1395.
26. W.A. Knoops en F.Ch. Meijer, *Goejanverwelleshuis* (Amsterdam 1987) 49.
27. Ter Bogt, *De oranjesociëteit in Gouda*.